

BARBARA KOVAČEVIĆ

Između čekića i plesa

Više nego ikad proteklih smo mjeseci još jednom osvijestili činjenicu da je zdravlje najveće bogatstvo, a s obzirom na to koliko peremo ruke, stalno se prisjećamo majčinih riječi iz djetinjstva da je čistoća pola zdravlja. U svrhu njegova očuvanja posljednjih je mjeseci stao svijet. COVID-19, koronavirusna bolest ili kolokvijalno korona proširila se svijetom, posijala smrt i pred njom su na koljena pale najveće svjetske ekonomske velesile. Među ljudima se proširio strah od nepoznatoga i nevidljivoga neprijatelja. S preporukom državnoga aparata povukli smo se u svoje domove, ne propuštamo izvještaje nacionalnoga kriznog stožera za borbu protiv koronavirusa, s neizvjesnošću svakodnevno iščekujemo broj oboljelih, hospitaliziranih, umrlih, na respiratoru ili konačno ozdravljenih. U svakome smo trenutku svjesni da je gubitak svakoga ljudskog života puno više od pukoga broja u statistikama. Velika četvorka uvukla se u naše domove: Davor, Vili, Kruno i Alemka svojom su prisutnošću u našim životima postali članovi naše proširene porodice, a njihova stručnost i požrtvovnost ulijevaju povjerenje i smiruju uspaničeni narod. Stoga se možemo i pohvaliti dobrim rezultatima. Zbog svoje je smirenosti ženska članica tima i prozvana Apaurinom Hrvatske.

Struka je nakon dugo vremena izgurala s malih ekrana dnevnu politiku, međustranačka i predizborna prepucavanja te čuvenu povijesnu podjelu Hrvata na dobre i loše momke. Televizijske emisije i programi uživo prate razvoj situacije na globalnome planu od najvećih svjetskih žarišta bolesti (Kine, Italije, Španjolske, SAD-a) do domaće županijske i gradske razine. Novinari odrađuju lavovski posao, jedni prate dopremu humanitarne pomoći sa zaštitnom opremom, prate proces repatrijacije hrvatskih državljana, izvještavaju iz bolnica, s granica domovine, kriznih žarišta virusa, često i sami izloženi opasnosti, dok drugi u izolaciji vlastitoga doma, iz vlastitoga dnevnog boravka vode emisije i dnevnik u skladu s ključnim riječima (*hashtagom*) #ostanimo doma.

Korona je pokazala da ne bira, da smo pred njom svi isti i da je mnogo pogubnija od piva i cigareta koje su se kod nas nekad prodavale pod istim imenom. Bez obzira na to je li riječ o teorijama zavjere, osvete prirode ili Božjoj kazni, ona je usporila i promijenila naše živote i svijet u kojemu živimo. Počele su se događati stvari za koje smo mislili da ih nikad nećemo doživjeti: odgođene su Olimpijske igre u Tokiju, Nijemci su otkazali svoj tradicionalni Oktoberfest, cijena nafte drastično je pala na svjetskome tržištu, smanjilo se zagađenje, ozonski se omotač oporavlja, voda se u venecijanskim kanalima toliko pročistila da su se u njoj pojavile ribe... Resetirana je Zemlja 22. travnja ove godine dostojanstveno dočekala Dan planeta Zemlje.

Korona je utjecala i na naše jezično izražavanje, u svakodnevni je jezik unijela niz pojmova i naziva koji dosad nisu bili česti izvan stručne komunikacije (npr. *komorbiditet, citokinska oluja, saturacija kisikom, letalitet, lock down, ECMO, eksponencijalni rast, liofilizacija virusa, imunitet krda, socijalna distanca...*). Hrvatski je jezik postao silom prilika bogatiji i za mnoge koronatvorenice koje su zabilježene u *Malome rječniku hrvatskoga jezika u doba korone* i *Pojmovniku koronavirusa* Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje (<http://jezik.hr/koronavirus>). Jedan je od tih novih naziva *nova normalnost*, koji se odnosi na čitav skup promijenjenih društvenih pravila koja podrazumijevaju drukčije svakodnevno ponašanje u zajednici kao posljedicu pandemije koronavirusa. Normalno je postalo da radimo od kuće (naravno za one koji po prirodi posla to mogu), na daljinu, što i nije bilo tako loše jer je umanjilo stres koji ljudi s radnoga mjesta unose u svoj privatni život. Normalna nam je postala i fizička udaljenost od najmanje dva metra, što se najbolje primjećuje u redovima u trgovini, a sami su nas redovi podsjetili na neka davna vremena u bivšoj državi kad se u redovima čekalo zbog nestašice kave, ulja ili praška za rublje. Jedina namirnica koja je na početku koronakrize nestala s polica trgovina bio je toaletni papir kao mjerna jedinica koronašopinga. Iako nam je izolacija pokazala da možemo bez svega, i bez putovanja u inozemstvo i bez pustošenja trgovina, ženska se priroda još jednom dosjetila spajanju ugodnoga i korisnoga te su pripadnice ljepšega spola počele uživati u izletima u drogerijske trgovine. Normalno nam je postalo i nošenje zaštitnih maska i plastičnih rukavica. Takva filmska kostimografija doživjela je i naoko komične zamjene u *malim mistima* – pojedinci su obilazili trgovine sa šarenim rukavicama za vrt i gasmaskama koje su izvukli iz prašnjavih tavana i podruma. Normalna je postala i pojačana svijest o higijenskim navikama. Nakon brzinskoga obilaska trgovina, pred kojima nam na ulazu pošpricaju ruke nekim dezinfekcijskim sredstvom, počeli smo pri povratku iz trgovina osim odjeće prati ili tuširati i kupljene namirnice.

Međutim, mnogi se ne mogu pomiriti s izolacijskim efektom nove normalnosti, životom u zatvorenome prostoru, između svoja četiri zida, jer čovjek je u prvome redu društveno biće. Trenutačno se naša društvena interakcija svodi na članove naše obitelji, balkonske izlaske na večernje aplauze kojima zajedno s udaljenim susjedima pružamo podršku medicinskomu osoblju i osobama oboljelim od koronavirusne bolesti, duge telefonske razgovore s dragim osobama, te *koronapartyje* s prijateljima na Zoomu i Skypeu. Ove su godine i uskršni doručak mnogi proveli na videopozivu. Otpor pesimizmu i beznadnosti u ovim apokaliptičnim pandemijskim okolnostima najbolje se pronosi humorom, koronaštosovima, koronaskečevima i koronavećevima koji kolaju društvenim mrežama. Iako smo se često bunili da nam je tehnologija preuzela odgoj djece, da samo sjede na društvenim mrežama, igraju *playstation*, sjede pred televizorom, sad smo sretni da barem nekako ostvaruju kontakte s prijateljima i da pohađaju školu na daljinu, koja je postala model njihove škole za život.

Većina zemalja odabrala je istu strategiju borbe protiv korone. Takvu je strategiju Thomas Pueyo nazvao strategijom čekića i plesa. Čekić predstavlja intenzivnu, ali ne predugu karantenu kojom se preokreće tijek epidemije i smanjuje broj zaraženih, dok se plesom

naziva naš suživot s virusom i vješto izbjegavanje sljedećih udaraca zaraze. Primjenom takve strategije epidemiološka se situacija u nas polako poboljšava, krivulja je u silaznoj putanji, predviđene su etape povratka na stari život i uskoro ćemo vidjeti kako će se sve odraziti na obitelj kao osnovnu jedinicu društva, koliko je u ovome razdoblju bilo koronanasilja te koliko će biti koronarazvoda, a koliko i koronadjece oko Nove godine.

U životu nove normalnosti, iščekujući da postanemo *koronafree* zemlja, da se ukinu propusnice i da konačno dobijemo termin kod frizera (!) te sanjajući da neće doći do drugoga vala zaraze, pogledajmo hrvatske frazeme u kojima se ostvaruje opći koncept bolest/zdravlje.

Iako su u frazeologiji prisutniji negativno konotirani koncepti, koncept zdravlja vrlo je plodan u hrvatskoj frazeologiji. Po svojoj strukturi riječ je uglavnom o pridjevnim poredbenim frazemima u kojima dominiraju usporedbe iz životinjskoga i biljnoga svijeta, koji opisuju potpuno zdrava čovjeka, npr. *zdrav kao bik*, *zdrav kao riba*; *zdrav kao jabuka*, *zdrav kao dren*, *zdrav kao drenovina*. Na čovjekovo nenarušeno zdravstveno stanje te na dobro opće stanje organizma upućuju i pridjevni frazemi *zdrav zdravcat*, *živ i zdrav*, *zdrav i čitav* te glagolski frazem *pucati od zdravlja*. U posebnu skupinu možemo izdvojiti frazeme *biti (osjećati se) kao nov* i *biti (osjećati se) kao preporođen*, koji se odnose na čovjeka koji se nakon bolesti oporavio, koji se izvrsno osjeća, koji je ozdravio i vratio životnu energiju poslije neke bolesti, ali i većega napora ili pak loših iskustava. Na sam čin ozdravljenja ili izlječenja djelomično se odnosi i frazem *prošlo je (proći će, nestalo je, nestat će) što kao rukom odneseno* značenja 'brzo je izliječeno što, brzo će se izliječiti što, nema više bolesti, više ništa ne boli koga, nestale su (nestat će) tegobe'. U koncept zdravlja možemo djelomično uključiti i frazeme *biti na nogama* i *dobro se držati*. Polisemni frazem *biti na nogama* jednim se svojim značenjem odnosi na čovjeka koji je u dobrome zdravstvenom stanju, dok se frazem *dobro se držati* osim na dobro stanje odnosi i na čovjekov dobar fizički izgled unatoč poodmaklim godinama ili lošemu zdravlju. Za razliku od prethodnih frazema, koji se odnose na tjelesnu dimenziju zdravlja, na dobro duševno stanje čovjeka, njegovu uravnoteženost i logično rasuđivanje upućuju frazemi *biti pri <zdravoj> pameti* i *zdrav razum*.

Na bolesnoga čovjeka, tj. onoga koji je nemoćan i umire zbog bolesti ili starosti upućuju frazemi: *biti (stajati) <s> jednom nogom u grobu*, *biti vezan (prikovan) za (uz) postelju (krevet)*, *biti (ležati) na samrtnoj (smrtnoj) postelji, između života i smrti*. Ti frazemi ulaze i u koncept smrti. Ima još frazema koji se samo jednim dijelom odnose na čovjekovo stanje prouzročeno bolešću, ali mogu se odnositi i na drukčija stanja, npr. *frazemi jedva stajati (se držati) na nogama, otkazale su noge komu i iskriviti se kao paragraf*. U prva dva frazema riječ je o umoru koji može biti posljedica bolesti, a u trećemu je frazemu u semantičkome talogu slika čovjeka iskrivljena držanja koji je izmučen bolešću ili bolovima. Osim frazema koji upućuju na loše tjelesno stanje čovjeka, frazem *zreo za ludnicu (Vrapče)* upućuje na neuravnotežena čovjeka, koji je u lošemu psihičkom stanju, te stoga nije zdrav. Iako frazem *kao da je iz groba ustao tko* u pozadini nosi sliku mršava, blijeda i ispijena čovjeka, često je takav izgled posljedica ispaćenosti kojom teškom bolesti.

Pokazatelji su narušenoga zdravlja, a samim time i simptomi bolesti koji su utjecali na nastanak frazema boja lica (crvenilo, bljedilo), znojenje i kašalj. Rumena boja lica obično se povezuje sa zdravim čovjekom (osim kad je crvenilo rezultat iznerviranosti ili bijesa), dok se bljedilo u licu obično povezuje s lošim zdravstvenim stanjem čovjeka. Za zdrava čovjeka, rumena u licu, obično se kaže da je *rumen kao jabuka*, dok se bljedilo bolesna čovjeka opisuje frazemima *blijed kao kreč*, *blijed kao kreda*, *blijed kao zid*, *blijed kao krpa*, *blijed kao platno*, *blijed kao smrt*, *blijed kao avet*. Međutim, osim bolesti, blijeda, nezdrava boja lica može biti i posljedica straha, nelagode ili uzbuđenja. Iako se znojenje i znoj u frazeologiji obično povezuju s naporim i teškim radom (npr. *u znoju lica svoga*, *živjeti od tuđega znoja*, *oznojiti jaja*), slika nezdravo oznojena čovjeka motivirala je nastanak frazema *sav u <jednoj> vodi*, *kupati se u znoju*, *oblio je (obljeva) <hladan (hladni)> znoj koga*, koji se često upotrebljavaju upravo pri opisu bolesna čovjeka.

Obično se kaže da se ne mogu sakriti ljubav i kašalj. Kašljanje je u hrvatskoj frazeologiji motiviralo nastanak dvaju frazeoloških modela. U prvome se spominje nositelj bolesti za koju je karakteristična određena vrsta kašlja, npr. *kašljati kao tuberan*, *kašljati kao astmatičar*, *kašljati kao sušičar*, a u drugome se uz glagol *kašljati* često nižu intenzifikatorski frazemi, npr. *kašljati kao konj*, *kašljati kao lud*, *kašljati kao manijak*, *kašljati kao blesav*. Na intenzitet kašlja upućuje i frazem *kašlje tko kao da će pluća iskašljati*.

U posebnu skupinu možemo izdvojiti frazeme motivirane konkretnim bolestima, zaraznim bolestima koje su sijale masovnu smrt te koje su svojim opsegom i posljedicama utjecale na povijesni tijek i razvoj čovječanstva. Najviše frazeološke motivacije dala je u prvome redu kuga, koja je primarno bila bolest glodavaca. Prelaskom na ljudski rod i pojavom u trima kliničkim oblicima (bubonskome, septičnome i plućnome) dovela je do dviju velikih pandemija. Prva se pandemija kuge proširila od srednje Azije do Sredozemlja i prouzročila smrt 40 milijuna ljudi, dok je druga velika pandemija, također potekla iz srednje Azije, prenesena 1347. godine brodom iz Carigrada u Siciliju te je sljedeća četiri stoljeća harala Europom i usmrtila četvrtinu europske populacije. Zbog svojih je razmjera i pogubnosti za čovječanstvo prozvana crnom kugom. Frazemi u kojima se pojavljuje sastavnica *kuga* okupljeni su u različite koncepte negativnoga predznaka: bijega i izbjegavanja (*bježati od koga*, *od čega kao od kuge*), straha (*bojati se koga*, *čega kao kuge*), smrada (*smrdjeti (zaudarati) kao kuga*, *čut se ka kuga*). Frazeološka jedinica *kao kuga* pojavljuje se i kao intenzifikator s različitim pridjevima, npr. *dosadan kao kuga*, *ružan kao kuga*, *skup kao kuga*, a frazemi *proširiti se / širiti se kao kuga* i *gori od kuge* motivirani su činjenicom da se zaraza brzo širi i ljudskim dojmom da ne postoji ništa pogubnije što je snašlo čovječanstvo u trenutcima pandemije. U hrvatskome je jeziku pored frazema *smrdi (zaudara) kao kuga* prisutan i istovrijedni dijalektni frazem *smrdi ko pešta* (prema lat. *pestis*), a motivirani su činjenicom da je velik broj nepokopanih tijela tijekom raspadanja širio oko sebe neopisiv smrad. Čak su i liječnici u srednjemu vijeku nosili maske u obliku ptičjega kljuna koji bi ispunili biljem kako bi se ne samo riješili smrada, nego i pročistili zrak, misleći da se tako širi kuga, što pokazuje dosege tadašnje medicine.

Uz kugu se u frazeologiji često spominje i kolera, crijevna zarazna bolest za koju se smatra da potječe iz područja delte rijeke Ganges, koja se od početka 19. stoljeća u sedam velikih pandemija prvo širila Azijom i Europom, a poslije i drugim dijelovima svijeta. Bolest je češća kod djece i obilježena je obilnim proljevima i povraćanjem koji mogu dovesti do dehidracije, ali i do prestanka rada bubrega, pri čemu dolazi do smrtnoga ishoda. Imenični frazem *kuga i kolera* u značenju ‘užas, strahota, grozota’ obično se upotrebljava pri opisu nečega što je prljavo i neugodnoga mirisa, a frazem *gori od kolere* sinoniman je frazemu *gori od kuge*.

Treća je bolest zabilježena u hrvatskoj frazeologiji tuberkuloza ili sušica. Iako može zahvatiti razne tjelesne sustave i dijelove tijela, u nas je najpoznatija tuberkuloza pluća. Iako je bila zabilježena i opisana još u drevnim medicinskim tekstovima, tek je u 19. stoljeću identificirana kao zasebna bolest. Najveći poticaj istraživanju tuberkuloze dala je industrijska revolucija jer se bolest počela naglo širiti među siromašnim radnicima u gradovima. Njezina je smrtnost u 19. stoljeću u Europi bila iznimno velika – 25 % svih smrtnih slučajeva bilo je prouzročeno tuberkulozom. Razvojem javnoga zdravstva, a poslije i razvojem antibiotika streptomicina (1946. godine), bolest je stavljena pod kontrolu. Frazemima *ima sušicu u džepu* i *izgleda tko kao sušičav* opisuje se mršavost ili ispijenost ljudskoga tijela, pri čemu je u pozadinskoj slici tjelesno stanje oboljelih od tuberkuloze, dok se frazedom *pljuje kao tuberan* upućuje na čestu i neugodnu potrebu oboljelih.

Vidimo da su velike pandemije i zarazne bolesti utjecale na motivaciju i nastanak navedenih frazema. Ostaje nam da vidimo hoće li i ova pandemijska situacija s koronom ostaviti traga u hrvatskoj frazeologiji. Pri otkrivanju novonastalih frazema leksikografima i frazeografima mogu pomoći i elektronički jezični korpusi. Jedan je od takvih korpusa *Hrvatski mrežni korpus (hrWaC)*, u kojemu se nalaze i frazemi koji su nastali u novije doba i nisu još zabilježeni u općim i frazeološkim rječnicima. Takvi su frazemi *širiti se (planuti itd.) kao virus* u značenju ‘brzo se proširiti’ (*Dugotrajna i vrlo visoka nezaposlenost mladih kao virus se širi zemljama članicama Europske unije, a Europska komisija pokušava tom problemu doskočiti novim preporukama koje bi mladima trebale jamčiti da kod kuće neće besposleno sjediti dulje od četiri mjeseca.; Svaki je prenagli skok u istraživanju svijesti skok u pogrešnom smjeru jer nema čvrste temelje, a to je ono što se događa u današnje vrijeme, takozvani new age se kao virus širi među ljudima, vladaju knjige s tehnikama samopomoći, knjige tipa „kako postati dubovan u mjesec dana”, ili „povežite se s višim sobom”.) i bježati od koga kao da je gubav, obilaziti koga kao da je gubav* u značenju ‘ne htjeti se družiti s kim, ne htjeti imati posla s čim’ (*Nije li čudno da se, primjerice, u samoproglášenom „otvorenom i profesionalnom mediju” nikad ne može naći prostora za neke osobe i neka razmišljanja, kao da su gubavi?; Zagreb ima drugih problema, recimo Sava. Od nje bježimo ko da je gubava.; Novinar je zbog otvaranja jedne teme o kojoj nitko ne voli pričati ne samo stavljen na led i oduzeta mu je emisija, nego sjedi na nacionalnoj televiziji, a njegovi ga kolege obilaze kao da je gubav.*), koji zbog svoje ovjerenosti u korpusu trebaju dobiti svoje frazeološko mjesto u rječnicima.